

Орфографічна комісія Академії наук України розробила третє видання “Українського правопису”. Обмеженим накладом (50 тисяч примірників) “Український правопис” було опубліковано. Тривало його обговорення. Після розглядання зауважень, висловлених в пресі та усунення помічених помилок було прийнято рішення видати “Український правопис” масовим тиражем. Ця робота велась в 1990 р., 1993 р.

З 1992 року постановою Кабінету Міністрів правописні норми третього видання “Українського правопису” були запроваджені в мовну практику, діловодство, освіту, видавничу справу, радіо й телевізійне мовлення, інші сфери суспільного життя. Одночасно продовжилась робота щодо дальшого вдосконалення правопису маючи на увазі вироблення в перспективі єдиного правописного кодексу для вжитку як в Україні, так і за її межами. Єдиний правопис має базуватися на всьому історичному досвіді його творення.

Отже про деякі зміни в правописі.

Ряд змін і уточнень внесено до розділу “Правопис слів іншомовного походження”. До прикладів, які ілюструють правило передачі іншомовних g, h літерою г, додано такі географічні назви, як Гельсінгфорс, Гельсінкі, Гіндустан. Разом із тим у цьому параграфі наведено кілька винятків із цього правила у яких на місці англійського h виступає х: хобі, хокей, хол, Хемінгуей. Але: гандбол, гінді (мова), Гарвард, Йоганнесбург і т. ін.

В загальних назвах іншомовного походження приголосні не повторюються.

Кількість винятків із загального правила, у яких зберігається подвоєння n, l, значно скоротилась. Серед винятків, що залишились: аннали, бонна, брутто, ванна (ванний), мадонна, манна (минний), мотто, мулла, нетто, панна, пенні, тонна, Білл, булла, вілла та подвоєний r у назві рослини дурра й у назві ароматичної смоли мірра.

З винятків вилучені зокрема: бароко, беладона, бравісімо, ват (хоч ватт), групето, гун (гуни), інтермецо, лібрето, піанісімо, піцикато, стакато, фортисимо, гето.

До прикладів, у яких початкові ie (hie) слід передавати через є, додано ще єна (грошова одиниця Японії), Ємен і Єна, а до прикладів, які ілюструють положення про те, що іншомовні i, y (а також и німецького дифтонга ei) в позиції між голосними (в іноземній мові) в загальних назвах не передаються окремим знаком, додано й такі, як конвеєр, параноя, секвоя, феєрверк; але майя (народність), фойє.

Після префікса дез- пишеться і, а не и, як це було в попередньому виданні Правопису; отже, слід писати: дезінформація, дезінфекція, дезінтеграція, тобто так, як після інших префіксів, що закінчуються на приголосний, напр.: безідейний, міжіригаційний.

У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих ж, ш пишеться відповідно до фран-цузького u українське у, а не ю: брошура, журі, парашут; також у словах парфуми, парфумерія.

Англійське w у власних назвах передається через в: Вашингтон, Вебстер, Веллінгтон, Вільсон, Вільямс, Вінер, Вінніпег, Вістлер, Вітмен, Вотс, Вотсон, але за традицією Уайльд, Уеллс, Уельс, Уолл-стрит, Голсуорсі, Хемінгуей; англійське th - через т: Ворт, Мередіт, Агата, але: Голсуорсі, Резерфорд.

Якщо йдеться про передачу іншомовних i, y українськими и, то досі діяло правило, що и пишеться після приголосних д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р (т. зв. дев'ятка) перед наступним

приголосним лише в загальних назвах, напр.: диплом, стимул, зиг'заг, система, цистерна, джинси, чичероне, шифр, риф. Тепер же це правило поширено й на низку власних назв, зокрема и пишеться: 1) в географічних назвах із кінцевими -ида, -ика: Антарктида, Атлантида, Флорида, Адріатика, Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Корсика, Мексика; 2) у географічних назвах після приголосних дж, ж, ч, ш, щ і ц перед приголосним: Алжир, Ва-шингтон, Вірджинія, Гемпшр, Йоркшир, Лейпциг, Сан-Франциско, Чикаго, Чилі, але перед голосним і в кінці слова пишеться і: Віші, Шіофок; 3) у географічних назвах із звукосполученням -ри- перед приголосним (крім j): Великобританія, Крит, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига, Рим, Цюрих та ін., але Австрія, Ріо-де-Жанейро; 4) у ряді інших географічних назв після д, т та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: Аддис-Абеба, Аргентина, Бастилія, Братислава, Бразилія, Вавилон, Ватикан, Единбург, Єгипет, Єрусалим, Китай, Кор-дильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія, Сиракузи, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет та в похідних від них: аргентинець, аргентинський та ін.

Слов'янські чоловічі імена та прізвища на -о, як зазначено в примітці, відмінюються: Бранко — Бранка, Давичо — Давича, Костюшко — Костюшка, Тіто, — Тіта, Цветко — Цветка.

Значно розширено розділ "Правопис власних назв". Сформульовані правила про відмінювання українських імен. Ґрунтовніше розроблено фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ.

Правило вживання апострофа в прізвищах поширено й на такі російські прізвища, як В'яземський, В'яльцева, Луб'янцев, Пом'яловський, Рум'янцев. Таким чином, зменшено кількість необґрунтованих винятків із цього правила.

Новим є підрозділ «Складні особові імена та прізвища й похідні від них прикметники».

На початку 106 параграфу цього підрозділу сучасного Правопису сказано, що імена та прізвища (також прізвиська) людей, які складаються з двох чи трьох слів або до складу яких входять частки, артиклі тощо, можуть писатися окремо, разом і через дефіс. Далі наводяться правила таких імен, прізвищ і пріз-виськ, які пишуться окремо.

а) Прізвиська (українські та перекладені іншомовні), які складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: Іван Волове Око, Олена Прекрасна, Річард Левове Серце, Степан Тигряча Смерть; сюди належать і особові найменування американських індіанців: Маленький Вовк, Тупий Ніж і т. ін.:

б) псевдоніми, утворені з імені та прізвища: Джек Лондон, Жорж Занд, Леся Українка, Марко Вовчок, Панас Мирний;

в) давньоримські особові назви, що складаються з особового імені та прізвища: Гай Юлій Цезар, Марк Порцій Катон;

г) частки, артиклі та інші службові слова (ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон і т. ін.) в іншомовних особових назвах: Людвіг ван Бетховен, да Вінчі, ді Вітторіо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шапельє, фон дер Гольц. До цього правила маємо дві примітки: перша про те, що скорочена частка д та ірландська частка о пишуться з власними іменами через апостроф: Д'Аламбер, Д'Артаньян, Д'Обіньє; О'Генрі, О'Кейсі, О'Коннейль; частки Ван-, Мак-, Сан-, Сен-, які передують прізвищам і без них не вживаються, пишуться через дефіс: Ван-Дейк, Мак-Магон, Сан-Мартін, Сен-Сімон; друга про те, що в ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: Декандоль, Деліль, Дерібас, Лагарт, Ламеттрі, Лафонтен, Лессаж, Фонвізін;

д) слово дон («пан») перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: дон Базілію, дон Педро, дон Хосе. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: Дон Жуан, Дон Кіхот;

е) складові частини корейських, в'єтнамських, бірманських та індонезійських особових назв: Кім Ір Сен, Хо Ші Мін, У Ну Мунг, Фетай Чотінучит.

Разом пишуться українські прізвища: а) які складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: Горицвіт, Непийвода, Убийвовк; б) які виникли на основі словосполучень із повнозначних і службових слів: Добрийвечір, Нетудихата, Панібудьласка; в) утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: Довгопол, Кривоніс, Скороход.

Разом пишуться також слов'янські особові імена, утворені від двох основ (Владислав, Володимир, Мечислав, Ярополк), складні китайські імена, які йдуть після прізвищ (Го Можо, Ден Сяопін, Сунь Ятсен), і тюркські, вірменські та інші особові назви з компонентами бей, заде, мелік, огли й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: Ізмаїлбен, Турсунзаде, Керогли. Але арабське ібн пишеться окремо: Ібн Русте, Ібн Фадлан, а тюркське паша—через дефіс: Гедік-паша, Осман-паша.

Через дефіс пишуться: а) складні особові імена: Василь-Костянтин, Жан-Жак, Зиновій-Богдан, Марія-Антуанетта, Мартін-Лютер, Фрідріх-Вільгельм; б) складні прізвища: Альтаміра-і-Кревеа, Гулак-Артемівський, Жоліо-Кюрі, Квітка-Основ'яненко, Нечуй-Левицький, Новиков-Прибой, Римський-Корсаков; в) імена з кваліфікаційними прикладками: Іван-царенко, Кирик-мужичок. Але якщо прикладка розгорнута, то слід ставити тире: Іван — мужичий син, рідше — кому: Іван, селянський син.

Ряд уточнень, доповнень і змін внесено до підрозділу «Географічні назви». Так, до прикладів, які ілюструють передачу українських географічних назв згідно з нормами Правопису, додано назву міста Рівне, що донедавна неправильно називалось Ровно. Похідний же прикметник від цієї назви — рівненський, тому область тепер називається Рівненська. Так само виправлено перекручену назву міста Сєверодонецьк на Сіверськодонецьк.

У 112-й параграф, де йдеться про відмінювання географічних назв, внесено певні уточнення та деякі нові правила порівняно з другим виданням Правопису. Наприклад: у колишньому 4-му пункті відзначалось, що географічні назви, які складаються з прикметника та іменника, відмінюються в обох частинах: Гола Пристань — Голої Пристані, Кривий Ріг — Кривого Рогу, Єлисейські Поля — Єлисейських Полів. Тепер це положення поширено й на назви, які складаються з іменника та прикметника: Асканія Нова — Асканії-Нової, Асканії-Новій; Кам'янець-Подільський — Кам'янця-Подільського, Кам'янцеві-Подільському; Новгород-Сіверський — Новгорода-Сіверського, Новгороду-Сіверському; Новоград-Волинський — Новограда-Волинського, Новоградові-Волинському; Рава-Руська — Рави-Руської, Раві-Руській.

Зовсім новим є правило про те, що географічні назви, які складаються з короткої форми прикметника, прийменника та іменника, що вказує на місце розташування населеного пункту, відмінюються в першій частині: Ростов-на-Дону — Ростова-на-Дону, у Ростові-на-Дону; Франкфурт-на-Майні — Франкфурта-на-Майні, у Франкфурті-на-Майні.

Про творення прикметників за допомогою суфікса -ський від географічних назв і назв народів, що закінчуються на приголосний, у другому виданні Правопису було сформульовано п'ять правил, до яких додано ще чотири примітки, у новому — їх три +

одна примітка. Нові правила стислі, за фонетичними змінами приголосних, які відбуваються перед суфіксом -ський, викладені таким чином:

- а) г, ж, з (дз) + -ський ? -зький (-дзький): Буг — бузький, Ветлуга — ветлузький, Виборг — виборзький, Волга — волзький, Гаага — гаазький, Гамбург — гамбурзький, Данциг — данцизький, Ка-луга — калузький, Ладога — ладозький, Люксем-бург — люксембурзький, Лейпциг — лейпцизький, Онега — онезький, Острог — острозький, Пра-га — празький, Рига — ризький, Страсбург — страсбурзький, Воронеж — воронезький (пор. назву українського селища Вороніж — воронізький), За-поріжжя — запорізький, Париж — паризький; Аб-хазія — абхазький, Кавказ — кавказький, Лодзь — лодзький, Сиракузи — сиракузький, француз — французький;
- б) к, ц, ч + -ський ? -цький: Баскунчак — баскунчацький, Великі Луки — великолуцький, Вишній Волочок — вишньоволоцький, Владивосток — владивостоцький, грек — грецький, Кагарлик — ка-гарлицький, Казбек — казбецький, калмик — калмицький, Кобеляки — кобеляцький, коряк — коряцький, Кременчук — кременчуцький, Прилуки — прилуцький, словак — словацький, таджик — таджицький, турок — турецький, узбек — узбецький, Ніцца — ніццький, Суец — суецький, Череповець — череповецький; Бахмач — бахмацький, Галич — галицький, Гринвіч -- гринвіцький, Овруч — овруць-кий, Солигалич—солигалицький. Але: Дамаск— дамаський, Мекка — меккський, тюрки — тюркський.
- в) с, х, ш + -ський ? -ський: Арзамас — арзамаський, Одеса — одеський, Тбілісі — тбілісь-кий, тунгус — тунгуський, Черкаси — черкаський, черкес — черкеський, Ясси — яський; волох — волоський, Карабах — карабаський, Лепетйха — ле-петиський, Цюрих — цюриський, чех — чеський, Зо-лотоноша— золотоніський, Кандалакша — кан-далакський, латиш — латиський, Сиваш — сивась-кий, талиш — талиський, чуваш — чуваський.

Проте деякі винятки з цього правила перенесено з попереднього видання Правопису в нове, зокрема: баски — баскський, казах — казахський. У примітку до цього правила помилково потрапив прикметник від назви міста Перемишль — перемишльський, який за традицією (згідно з народною вимовою) слід би писати перемиський.

Найбільших змін порівняно з старим зазнав “Правопис складних і складених географічних назв”.

З одного боку тут сформульовано ряд нових правил, які підказала видавничо-журналістська практика, а з другого - старі правила поповнено новими ілюстраціями, або такими, що зазнали правописних уточнень.

Незначні зміни відбулись у розділі “Найголовніші правила пунктуації”:

так, у 1-му пункті (§115) зазначено, що крапка ставиться в кінці не тільки розповідного речення, а й спонукального, якщо воно вимовлене без окличної інтонації, напр.:

Як парость виноградної лози

Плекайте мову. Пильно й ненастанно

Політь бур'ян (Рильський).

Новим є положення про те, що знак оклику ставиться в кінці окличного називного речення (п. 2): Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила (Цюпа).

Трохи більше уточнень і змін маємо в 118-му параграфі про вживання коми. Так,

доповнено склад протиставних сполучників, якими поєднуються одно-рідні члени речення й перед якими ставиться кома (п. 3): Хоч живемо з пучок, а проте й для нас є місце у церкві (Коцюбинський).

Новим є 4-й пункт про вживання коми перед сполучниками і, а також, ще й, а то й, та й, та ще, які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент: Давид роздягся, шинель на ключці повісив, і будьонівку (Головка). Зазеленіли луги, ще й дібро-вонька (Пісня).

Уточнено також правило про тире між підметом і присудком (пор. п. 1 § 120 старого Правопису й п. 1 § 121 нового). Отже, за новим виданням Правопису, тире ставиться між підметом і присудком тоді, коли останній вираже-ний іменником або кількісним числів-ником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає, тимчасом як у старому формулюванні цього правила підкреслювалось, що підмет і присудок повинні бути виражені тільки іменниками, напр.: Київ — столиця України; Три та сім — десять.

У 124-му параграфі про лапки до 3-го пункту додано досить велику примітку щодо індивідуальних назв, які не беруться в лапки. Це зокрема: а) власні назви неумовного характеру: Львівський політехнічний інститут; Київська обласна лікарня; Українська уні-версальна товарна біржа; Харківський тракторний завод; б) власні складноскорочені назви установ, управлінь, видавництва і т. ін.: Дніпрогес, Київенерго, Точелектроприлад; в) назви телеграфних агентств: Українське інформаційне агентство, агентство Пренса Латіна; г) назви шахт, марок машин, літаків і т. ін., позначені номером або складені з абrevіатури та номера: шахта 3-біс, ВАЗ 21-09, літак Ту-334; д) назви марок машин, виробів, які стали загальноживаними: форд, макінтош, наган і т. ін.; е) назви рослин, квітів, плодів: антонівка, паперівка, конвалія. У спеціальній літературі назви сортів рослин пишуться звичайно з великої літери: яблуня Білий налив, тюльпан Чорний принц, пшениця Новинка тощо; є) назви книжок у бібліографічних списках, у виносках, рецензіях, які наводяться після прізвища автора: Гончар О. Со-бор — К.,: Дніпро, 1988. І нарешті, про 2-гу примітку, яку вміщено наприкінці 3-го пункту 125 параграфу про розділові знаки при прямій мові. У ній зазначено, що діалоги й полілоги можуть подаватися без абзаців; це буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед мовою автора ставиться тире, а перед ними після мови автора — двокрапка: Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» — гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду» (Коцюбинський).

А тепер про деякі зміни в четвертому виданні Правопису. Так, згідно з його 8-м пунктом з великої літери слід писати назви найвищих державних посад як України, так і інших держав і міжнародних організацій, напр.: Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, Президент Сполуче-них Штатів Америки, Прем'єр- міністр Канади, Ге-неральний секретар ООН і т. ін.

До 11-го пункту цього параграфу, де йде мова про написання всіх слів у назвах груп (союзів) держав і міжнародних організацій, додамо й такі, як Євро-пейське Економічне Співтовариство та Співдружність Незалежних Держав.

Істотних змін зазнав 13-й пункт, який тепер сформульовано так: «У словосполученнях-назвах дер-жавних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав із великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: Верховний суд США, Генеральні штати

Королівства Нідерландів, Збройні сили України, Народна палата Республіки Індія, Національна рада Демократичної партії України, Національна гвардія, Центральна управа Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім.Тараса Шевченка. Це стосується й назв державних установ минулого: Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд, Центральна рада. Але в назвах таких найвищих державних установ України, як Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України, з великої літери пишуться всі слова.

У назвах орденів, відзнак (24 пункт), що складаються з кількох слів, тільки перше слово (крім родових) слід писати з великої літери, напр.: орден Вітчизняної війни, орден Почесного легіону.

Крім того, складено список слів з літерою Г.

Список літератури:

1. Український правопис. К. Наукова думка, 1996.
2. “Українська мова і література в школі” №5 (435). Травень, 1993. Київ. “Освіта”.
3. “Українська мова і література в школі” №5-6. 1992. Київ. “Освіта”.